

УДК 340.6:343.226

## ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ

**Наталія ЛЕСЬКО,**

кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права  
Навчально-наукового інституту права та психології  
Національного університету «Львівська політехніка»

### АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розкриттю сутності терміну «булінг» та інших суміжних із ним понять. Досліджено чинники, що загострюють насильство в освітньому середовищі. Висвітлюються проблеми захисту дітей від насильства в освітньому середовищі.

**Ключові слова:** булінг, насильство в освітньому середовищі, жорстоке поводження з дітьми, агресія, діти, освітнє середовище.

### PROTECTION OF CHILDREN FROM VIOLENCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF UKRAINE

**Nataliia LESKO,**

Candidate of Juridical Sciences,  
Senior Lecturer at Department of Administrative and Informational Law,  
Institute of Jurisprudence and Psychology,  
Lviv Polytechnic National University

### SUMMARY

The article is devoted to the disclosure of the essence of the term «bullying» and other concepts related to it. The factors that exacerbate violence in the educational environment are investigated. The issues of protecting children from violence in the educational environment are highlighted.

**Key words:** bullying, violence in the educational environment, ill-treatment of children, aggression, children, educational environment.

**Постановка проблеми.** Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (булінг) – соціальне явище, яке широко поширене у всьому світі, у тому числі, й в Україні. Основними ознаками насильства серед учнів є: соціальна небезпечність; умисність; тривалість та систематичність знущань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність та негативність поведінки, які можуть проявлятися в різних формах (фізичне та психічне насильство); прямиї чи опосередковані характер дії; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів.

**Актуальність теми.** Слід зазначити, що проблема насильства у школах вивчалася психологами, соціологами та педагогами, такими як: К. Абсалямова, А. Барліт, Р. Безпальча, І. Гайдамашко, А. Губко, О. Дроздов, А. Йосипів, О. Корабльова, О. Ожйова, В. Ролінський, С. Стельмах, А. Чернякова, О. Шуміло. Проблеми насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів та запобігання йому в українській кримінології досліджувала І. Лубенець. Разом із тим означена тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням нових реалій.

**Метою статті** є дослідження правових основ захисту дітей від насильства в освітньому середовищі, окреслення шляхів вдосконалення теоретичної та нормативної бази з цього питання.

**Виклад основного матеріалу.** Найперші публікації на тему насильства у освітньому середовищі (шкільної

травлі) з'явилися доволі давно. У 1905 році К. Дьюк опублікував свою роботу щодо згаданої проблеми [1, с. 26]. Але перші системні дослідження феномена третирування учнів були здійснені скандинавськими фахівцями лише в 1970-х роках. З 1980-х, а особливо з 1990-х років цій проблемі почали приділяти велику увагу в інших країнах Західної Європи, а також в США, Австралії, Японії. У науковій літературі для визначення феномена третирування все частіше використовують терміни «мобінг» або «булінг».

У перекладі з англійської мови булінг (bullying) означає травлю, залякування, третирування [2]. Булінг (від англ. bully – означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти шкоду слабшим).

Термін «мобінг» в літературних джерелах зарубіжних видань зустрічається не так часто. Вперше його використав К. Лоренц у 1958 р. Мобінг – (від англ. «to mob» – нападати зграєю, травити) – це явище, коли група чи окремі члени систематично здійснює напади і чинить цькування когось із членів цієї групи з метою послаблення його позиції у групі чи навіть витіснення з неї [3, с. 79].

Разом із тим, аналізуючи співвідношення обох понять «bullying» та «mobbing», слід підкреслити, що перше поняття використовується для позначення феномена третирування учнів у закладах освіти, другим поняттям частіше позначається третирування працівників на роботі. Як зазначає Л. Лушпай, «булінг не є порушенням закону, адже

в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно з яким така поведінка карається» [4, с. 127].

Х. Лейманн визначає булінг як соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнає «нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності і виключення з групи» [5]. Булінг – це явище, яке може існувати і в інших вікових категоріях, але шкільний булінг завдає особливу суспільну шкоду суспільству, оскільки вчиняється неповнолітніми стосовно неповнолітніх. Це вага соціальної проблема. Норвезькі дослідники також встановили, що хлопці, які були ініціаторами булінгу в школі, вчетверо частіше ставали кримінальними злочинцями в дорослому житті, порівняно з хлопцями, які не вдавалися до насильницької поведінки [6].

Якщо звернутись до Інтернету, то можна помітити, що на Інтернет-порталі слово «bullying» згадується більше, ніж 11 мільйонів разів. Існують навіть міжнародні сайти, що присвячені даній проблемі: [www.bullyonline.org](http://www.bullyonline.org), [www.bullying.co.uk](http://www.bullying.co.uk), [www.nobully.org.nz](http://www.nobully.org.nz), [www.bullyingawarenessweek.org](http://www.bullyingawarenessweek.org).

Згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ у лютому 2017 року серед дітей 11-17 років по всій Україні, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців. 24% дітей стали жертвами булінгу, і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки [7].

ЮНІСЕФ щороку проводить активну компанію проти булінгу. Був заснований сайт [stopbullying.com.ua](http://stopbullying.com.ua), де школярі та батьки можуть дізнатися про булінг. Веб-платформа містить інформацію про ознаки булінгу, способи його попередження, а також варіанти реагування на нього для батьків та вчителів.

Юридичний механізм забезпечення права дитини на особисту безпеку та захист від усіх форм насильства в освітній сфері реалізується:

– на міжнародному рівні – відповідними міжнародно-нормативними актами, серед яких найголовнішими слід назвати Декларацію прав дитини, Конвенцію про права дитини, Дакарські рамки дій, у яких підкреслюються: а) зв'язок між правом дитини на отримання якісної освіти та її правом на безпечне та вільне від насильства освітнє середовище, яке є, у свою чергу, найважливішою умовою отримання якісної освіти; б) пріоритетна роль політики попередження насильства, особливо через сім'ю та школу;

– на національному рівні – системою нормативно-правових актів України щодо забезпечення прав дитини на безпечне освітнє середовище та захисту дитини від усіх форм насильства, що побудована відповідно до міжнародних стандартів, яку складають: Конституція України, закони України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, де визначено правові та організаційні засади забезпечення прав дітей у сфері освіти.

Проте єдиним нормативно-правовим актом, що врегулює захист дітей від насильства в освітньому середовищі, є Лист Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей» від 28.10.2014 р. № 1/9-557 [8]. У вищезазначеному Листі детально регламентована алгоритм дій працівників психологічної служби в навчальному закладі у випадках виникнення підозри щодо жорстокого поводження з дитиною або якщо є реальна загроза його вчинення (удома, з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб).

Науковець І.Г. Лубенець визначає поняття насильства серед учнів (булінгу) загальноосвітніх навчальних закладів як умисні, прямі або опосередковані, переважно систематичні протиправні дії з боку учня (учнів) навчальних закладів, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його (їх) волі, які виражаються у формі фізичного впливу (заподіяння тілесних ушкоджень, побіи, мордування тощо) чи погрози застосування такого впливу або психічного впливу (погрози побиттям, відбирання речей, грошей, поширення ганебних відомостей тощо), обмежують її (їх) свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, майнової, психічної, моральної шкоди учневі (учням) [9, с. 230–231].

Слід зазначити, що існує багато видів шкільного насильства. Д. Ольвеус виділяв прямий та непрямий булінг і зазначав, що прямі знущання часто набувають форми явного, фізичного контакту, в якому на жертву відкрито напали. Непрямі знущання часто приймають форму соціальної ізоляції і навмисного виключення з діяльності [10, с. 47].

Загалом, булінг проявляється у двох основних формах.

1. Фізичній – навмисні штурхання на уроках, удари на перервах, побиття, що призводять до травм (інколи дуже серйозних) на території школи та ін. 2. Психологічній – насильство, яке впливає на психіку жертви та наносить їй психологічну травму. Це проявляється в словесних образах чи погрозах, переслідуванні, залякуванні, що призводить до емоційного дискомфорту та нерівноваженості. Серед різновидів булінгу виокремлюють: вербальний (образливий прізвиська, поширення неправдивих чуток тощо); образливі жести чи дії; ізоляція («жертва» навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною учнів або навіть усім класом); вимагання (грошей, їжі, різних речей, примус щось вкрати); кібербулінг (із залученням мобільного зв'язку чи комп'ютерних технологій: через смс чи соціальні мережі «жертві» надсилаються різні тексти, картинки, відео образливого або погрозливого характеру).

На думку О.Ю. Дроздова, існує своєрідне «коло третирування» (bullying circle), яке часто включає учнів із таким репертуаром соціальних ролей: 1) «жертва» – учень, що є об'єктом третирування; 2) «агресор (и) /переслідувач (і)» – учень або учні, які розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь; 3) «прибічники (помічники) агресорів» – учні, які не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього; 4) «пасивні прибічники» – учні, які пасивно підтримують процес третирування; 5) «пасивний прибічник» можливого третирування – учні, яким подобається, коли третирують інших, але вони відкрито не виказують своєї підтримки агресорам; 6) «сторонній спостерігач» – учні, які в ситуації третирування дотримуються нейтральної позиції, керуючись принципом «це не моя справа»; 7) «вірогідний захисник» – учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоб допомогти жертві; 8) «захисник жертви» – учні, які виступають проти третирування інших у цілому і допомагають (чи намагаються допомогти) жертві [11].

Автори дослідження «Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні» вважають за доцільне:

– розробити план дій щодо розв'язання проблеми насильства та запровадити систему постійного відстежування випадків насильства серед дітей, виявлення дітей-агресорів [12, с. 33];

– створити на базі школи алгоритм реагування на випадки насильства серед дітей, чітко визначити можливі дії, відповідальність та компетенції вчителя і представників адміністрації залежно від наявності, досвіду роботи та

професійних навичок психолога і соціального педагога визначити їх роль та обсяг обов'язків у цьому алгоритмі. Роль учителя в такому алгоритмі має бути чітко визначена і досить обмежена, вчитель має надавати дитині лише первинну психологічну допомогу, а потім передавати її фахівцеві. Дитина-агресор та постраждала дитина мають отримати допомогу професіонала. Необхідно зменшити кількість спроб вирішити такі проблеми вчителем самотужки. Алгоритм має враховувати вимоги чинного законодавства та залучати, окрім внутрішніх ресурсів школи, сторонніх фахівців – представників служб у справах дітей, кримінальної міліції в справах дітей, громадські організації тощо – за необхідності.

Важливою формою роботи, що спрямована на профілактику насильства в школі, може виступати шкільна медіація – розв'язання конфліктних ситуацій через примирення сторін шляхом знаходження оптимального варіанта розв'язання проблеми, що задовольняє обидві сторони, при взаємному бажанні сторін знайти вихід із ситуації. Така робота допоможе знизити рівень агресії в школі, дасть можливість вирішувати спірні питання ненасильницьким шляхом, усуне можливості для переходу від конфлікту до насильства [12, с. 34].

Ситуацію, що пов'язана з насильством в освітньому середовищі, загострюють такі чинники:

- відсутність загальнодержавної програми з протидії насильства в шкільному (молодіжному) середовищі (є лише регіональні програми «Стоп-насильство», які здійснюються у складі загальних комплексних регіональних програм);

- неузгодженість взаємодії певних секторів соціальної роботи (громадські організації «Ла Страда Україна», «Благотворителі дітей», «Жіночий консорціум» та ін. суттєво впливають на розв'язання означеної проблеми);

- недостатня координація діяльності навчальних закладів та соціальних установ (часто через відсутність соціального педагога) ускладнює реалізацію часткових регіональних програм;

- дефіцит методичних програм роботи з кривдниками; – тенденція замовчувати про випадки насильства (з боку всіх учасників, але з різних причин – жертви, батьків, вчителів, кривдника);

- малий досвід ефективного розв'язання проблеми насильства у професійній практиці та низький рівень професійної компетентності фахівців освітньої та соціальної сфери (соціальний педагог/соціальний працівник, психолог);

- нерозробленість механізму дискваліфікації педагогічних і соціальних кадрів [13, с. 165].

Саме тому важливо затвердити програму протидії насильству в школі, якою б були б охоплені як учні, так і вчителі. Профілактична робота з учнями щодо попередження шкільного насильства має відбуватися на трьох відповідних профілактичних рівнях. Перший рівень – загальна профілактика, адресована всім учням, що передбачає формування соціальної, комунікативної та емоційної компетентності. Другий рівень – превентивні заходи, адресовані тим учням, які складають групу ризику; передбачають корекційну роботу та більш тривале навчання. Третій рівень – корекційно-реабілітаційна діяльність, адресатами якої є жертви та агресори.

Навантаження шкільних соціальних педагогів та психологів (а іноді їхня відсутність) не дозволяє результативно здійснювати низку видів діяльності та охопити всі категорії клієнтів. Окрім того, жодна соціальна проблема не вирішується зусиллями фахівців однієї сфери, тому для ефективного реалізації другого та третього рівня профілактики доцільна координація зусиль із залученням першого рівня (ЦСССМ, Служба у справах дітей, школи соціальної

реабілітації тощо) і громадських організацій. Тобто учні, які потребують корекційно-реабілітаційної роботи, мають бути залучені до окремих програм, що здійснюватимуться поза навчальним закладом або в його межах запрошеними фахівцями. Зауважимо, що це не звільняє від роботи шкільних психологів і педагогів, але дозволяє комплексно розв'язати низку соціальних проблем із подолання мобінгу [13, с. 166].

**Висновки.** Отже, регулярні дослідження проблеми насильства серед школярів розпочалися в 60-70-х роках ХХ ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі та тим, як людина виховується, навчається протягом шкільних років, та почало усвідомлювати важливість вивчення причин та наслідків цього явища, щоб у результаті мати важеді впливу та контролю над ситуацією. Сучасні вітчизняні педагоги, психологи, соціологи для опису насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів використовують різні визначення, такі як: третирування, цькування, агресія та ін. Основною проблемою булінгу в школі є не тільки його масовість, а й водночас і небачання вчителів звертати увагу на насильницькі дії дітей, просте ігнорування даної проблеми в освітньому середовищі.

У сучасних умовах загальноосвітньої школи не може функціонувати як автономна організація, оскільки як сам навчальний заклад, так і його учні та члени педагогічного колективу знаходяться під впливом нестійких економічних та політичних умов. Тому сучасна школа має виконувати нові соціально-виховні функції, що зумовлені мінімізацією негативних впливів оточення на учнів, зокрема навчити ненасильницькій взаємодії учнів. Вирішувати ці завдання мають усі учасники навчального процесу (учні, вчителі, адміністрація школи, соціальний педагог, практичний психолог, батьки). Створення учнівських служб, що складалася б з учнів-медіаторів, які б вирішували конфліктні ситуації в класному колективі, також було б позитивним моментом для вирішення проблеми насильства в освітньому середовищі.

Окрім того, для вирішення вищезазначеної проблеми необхідно збільшити фінансування та підтримати інноваційні освітні проекти, що спрямовані на вдосконалення соціально-педагогічної діяльності школи, на посилення її соціально-виховного аспекту, зокрема на профілактику насильства в школі.

#### Список використаної літератури:

1. Кайріс О.Д. Психологічні особливості міжособистісних відносин студентів вищих навчальних закладів з досвідом шкільного булінгу / О.Д. Кайріс, А.С. Самойленко // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2016. – № 1(52). – С. 26–29.
2. Bullying / Новый англо-русский словарь / В.К. Мюллер; перераб. и доп. изд. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-Mueller-term-5457.htm>.
3. Корабльова О.О. Вплив мобінгу на соціалізацію школяра / О.О. Корабльова // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 79–83 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : [http://nbuv.gov.ua/jpdf/Znpkhist\\_2011\\_3\\_19.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/Znpkhist_2011_3_19.pdf).
4. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л. Лушпай. – К., 2010. – С. 126–131.
5. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia / H. Leymann [Електронний ресурс]. – Режим доступа : [www.leymann.se](http://www.leymann.se).
6. Лушпай Л.І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії / Л.І. Лушпай // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – 2013. – Вип. 33. – С. 88.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/ukrainian/news-40672444>.

8. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей: Лист МОН України 28.10.2014 р. № 1/9-557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakippro.org.ua/nakazi-listi-mon>.

9. Лубенець І.Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... 12.00.08 / І.Г. Лубенець ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – Київ, 2017. – 266 с.

10. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem (2001) / D. Olweus // Research Centre for Health Promotion, University of Bergen // [www.oecdobserver.org](http://www.oecdobserver.org).

11. Дроздов О.Ю. Феномен третирування у школі : шляхи вирішення проблеми / О.Ю. Дроздов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1878>.

12. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/schulNAS111.pdf>.

13. Докторович М.О. Шкільний мобінг: зміст, чинники та шляхи подолання / М.О. Докторович // Дитинство без насилься : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – С. 165–167.

#### ДОВІДКА ПРО АВТОРА

**Лесько Наталія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

#### INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

**Lesko Nataliia Volodymyrivna** – Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer at Department of Administrative and Informational Law, Institute of Jurisprudence and Psychology, Lviv Polytechnic National University

*leskonataly@gmail.com*

